

Малороссию в осени 1805 года / Перевод с немецкого. – Ч. 2. – М.: Типография П. Бекетова, 1806. – 114 с.

5. Дегтярьов С.І. Маловідомий опис м. Батурина 1760 р. / С. Дегтярьов // Сумський історико-архівний журнал № VIII–IX., 2010. – С. 32–66.

6. Кривошея В.В. Козацька старшина Гетьманщини. Енциклопедія. – К.: «Стилос», 2010. – 792 с.

7. Мазепина книга / [упорядкування та вступна стаття І. Ситого]. – Чернігів, 2005. – 524 с.

8. Терех М.І. Перший палац К.Г. Розумовського в Батурині / М. Терех // Сіверщина в історії України: Збірник наукових праць. Вип. 5. – Київ–Глухів, 2012. – С. 215–217.

9. Терех М.І. Промисловість Батурина доби К.Розумовського (XVIII–XIX ст.) / М. Терех // Батуринська старовина: Зб. наукових праць, присвяч. 300-літтю Батуринської трагедії / [упоряд. В. Коваленко]. – К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2008. – С. 400–427.

10. Токарев С.А. Батуринський сотник Д. Стожок / С. Токарев // Батуринська старовина: Збірник наукових праць. Вип. 2(6) / Відп. ред. О.Б. Коваленко. – Чернігів: видавництво «Десна Поліграф», 2011. – С. 75–79.

11. Центральний державний історичний архів України в м. Києві, ф. 57, оп. 1, спр. 55, 1034 арк.

Саенко Н.А. Киевская улица Батурина в XVIII в.

В статье рассматриваются особенности планирования и застройки Киевской улицы Батурина - главной улицы города в XVIII в. На ней были расположены административные и культурные сооружения, дворы обитателей разных социальных сословий.

Ключевые слова: двор, Киевская улица, Батурина.

Saenko N.A. The Kyiv street of Baturyn in XVIII century

In the article the building of the Kyiv street in Baturyn in XVIII-th century is investigated. There were administrative and cult building, courts of habitants from different social groups.

Key words: court, Kyiv street, Baturyn.

05.03.2015 р.

УДК 94(477):929.52 І. Г.Туманський «189»

О.О. Тригуб

ІВАН ГРИГОРОВИЧ ТУМАНСЬКИЙ – ПЕРЕКЛАДАЧ І ЧИНОВНИК КІНЦЯ ХVІІІ СТ.

У статті висвітлюється життєвий шлях і просвітницька діяльність «призабутого» представника українського козацько-старшинського роду Туманських – Івана Григоровича Туманського.

Ключові слова: І.Г. Туманський, Глухів, біографія, Просвітництво.

Останнім часом в історичній науці спостерігається суттєве розширення тематики наукових досліджень. Сучасні дослідники дедалі частіше звертають увагу на проблеми, які, в силу недосконалості методологічного інструментарію,

раніше були малодоступними. До таких, зокрема, належить історія та генеалогія українських шляхетських родів, дослідження яких хоча й бере початок від аматорських реконструкцій ХVІІІ ст., однак систематичне вивчення цієї верстви розпочалося лише в останні роки. Серед родової еліти, представники якої залишили вагомий слід у громадсько-політичному і соціокультурному житті України, чільне місце належить нобілітованому російським урядом на зламі ХVІІІ–ХІХ ст. козацько-старшинському роду Туманських. Втім, історія роду висвітлена у вітчизняній і зарубіжній історіографії доволі фрагментарно. Серед його знакових представників чільне місце належить перекладачу та чиновнику кінця ХVІІІ ст. Івану Григоровичу Туманському (бл. 1740 – ?). Однак, інформація про його життєвий шлях і діяльність на сьогодні фактично відсутня. Відтак, дана стаття має на меті певною мірою заповнити цю прогалину.

За сімейною легендою, рід Туманських вів своє походження від «полського шляхтича» Тимофія Гнатовича Туманського, який близько 1678 р. переселився на Лівобережну Україну й осів у Борисполі, де одружився на представниці роду Дарицьких. Близько 1710 р. (у деяких джерелах – 1701 р.) «в бывшую моровую язву» Т.Г. Туманський разом із дружиною та синами Федором і Петром [6, арк. 1] занедужав і помер, «оставя по себе малолетнего сына Григория Тимофеевича Туманского» [12, арк. 3]. Останній був одружений на Анні Костянтинівні Журовській. В.В. Кривошея припустив, що, вірогідно, її дідом був О.С. Журовський – священик церкви Пресвятої Богородиці, а згодом бориспільський протопоп [1, 107]. Подружжя мало п'ятьох синів – Василя (нар. бл. 1720 р.), Андрія (нар. бл. 1727–1728 рр.), Йосипа (нар. бл. 1729 р.) [7, арк. 216], Федора (нар. бл. 1731 р.) та Івана (нар. бл. 1740 р.), а також чотирьох дочок – Параскеву [22, арк. 1], Олену (одружена з надвірним радником С.С. Барановським), Тетяну (за бунчуковим товаришем І.М. Лисаневичем) та Анастасію. З них найстарший – Василь – був останнім генеральним писарем Гетьманщини; Андрій пішов слідами батька і був протопопом у м. Басань; Йосип та Федір присвятили своє життя цивільній службі, яку завершили у чинах статського і надвірного радника відповідно.

Наймолодший син Басанського протопопа Г.Т. Туманського, Іван, як і всі його брати, навчався в Київській академії, закінчивши клас риторики [10, 63]. 20 лютого 1758 р. він був прийнятий до гімназії Імператорської академії наук і мистецтв у Санкт-Петербурзі, а потім навчався в місцевому університеті, де вивчав латинську, німецьку та французьку мови, слухав лекції М.М. Мотониса і Г.В. Козицького з логіки та риторики, займався історією, географією та математикою. 18 червня 1761 р. І.Г. Туманський отримав відповідний атестат

за підписом М.В. Ломоносова, в якому відзначалися його «незаурядные успехи в науках» [24, 546].

У 1764 р. він вступив на службу перекладачем у Герольдмейстерську контору Сенату [14, 504] і продовжив її на посаді секретаря Третього департаменту Сенату. Під час служби І.Г. Туманський зблизився з О.А. Безбородьком, який, зокрема, в одному з листів до В. Г. Туманського від 14 жовтня 1778 р. «свидетельствовал усердное почтение и наиблагодарнейшее признание ко все знакам дружества, в бытность его (Івана Васильовича. – авт.) здесь мне явленным» [9, 5]. П.В. Завадовський 8 липня 1777 р. у листі до В.Г. Туманського також відзначав, що «братцу Вашему Ивану Григорьевичу я крайне обяван за его непрерывную приязнь, и у меня весьма лежит на сердце, что я ему еще должен остаюсь за его отличное ко мне усердие» [9, 9]. Втім, наявність впливових знайомств не допомогла І.Г. Туманському, й у 1777 р., внаслідок «подавших на него подозрений, по большей части плутовских и недельных» його було переведено до Першого департаменту Сенату [23, 111–112]. Як писав Г.А. Полетика у листі до дружини від 4 вересня 1777 р., «сие надобно было одному из больших людей, что б его вывести из Третьего департамента, то впору ябедники поспели, и он выведен» [23, 112]. Близький друг родини Туманських – П.О. Румянцев-Задунайський – спробував зарадити ситуації та запропонував Сенату надати І.Г. Туманському чин надвірного радника і посаду в Малоросійській колегії [23, 112]. Прохання графа було задоволене, втім, це призначення можна скоріш розцінювати як своєрідне заслання із столиці до Глухова.

10 липня 1777 р. за «усердное исправление должности» П.О. Румянцев-Задунайський рекомендував Колегії призначити І.Г. Туманському зарплату канцеляриста 3-го класу «до того времени, пока откроется первая вакансия, на кою тотчас же его и поставит» [20, арк. 1]. Деякий час І.Г. Туманський перебував у штаті канцеляристів надвірного радника і резидента А.Д. Константинова при дворі хана Шагін-Гірея в Криму, звідки, у зв'язку з хворобою 26 червня 1779 р. та за особистим клопотанням П.О. Румянцева-Задунайського, був переведений у штат канцеляристів Малоросійської колегії [19, арк. 2]. О.П. Оглоблин доволі слушно зауважив, що «наприкінці 1770-х рр. у Малоросійській колегії порядкували самі Туманські: водночас членами Колегії було три представники роду – В.Г. Туманський, його син Михайло, до яких приєднався І.Г. Туманський» [11, 222].

У 1780 р. І.Г. Туманський отримав відпустку [17]. 12 травня 1781 р. він, перебуваючи на посаді канцеляриста та виконуючи обов'язки адвоката Колегії, знову звернувся з проханням про відпустку на 15 днів [18, арк. 1]. 30 травня 1782 р. за поданням П.О. Румянцева-Задунайського в «награждение

за продолжение им с 1769 г. добропорядочной службы», І.Г. Туманський отримав чин військового товариша [21, арк. 1]. Станом на 1781 р. він мешкав у Глухові в будинку бунчукового товариша С.П. Кулябки [8, 434].

Відкриття на території Лівобережній Україні Київського, Чернігівського та Новгород-Сіверського намісництв означало не лише ліквідацію решток української автономії, а викликало й необхідність створення нового адміністративно-судового апарату. Робота по формуванню списків вищих чиновників нових адміністративно-територіальних одиниць розпочалася ще з кінця 1779 р. Кандидати на керівні посади лише формально призначалися з Петербурга, фактично ж їх обирав П.О. Румянцев-Задунайський, хоча, нерідко у справи вищих кадрових призначень втручалися високі чиновники з Петербурга, протегуючи своїх кандидатів. Відтак, цілком логічним видається той факт, що після створення Київського намісництва І.Г. Туманський з 1784 р. обійняв у ньому поважну посаду губернського прокурора, а згодом – «экономии директора». 22 грудня 1784 р. він отримав чин колезького радника.

Протягом 1791–1795 рр. І.Г. Туманський перебував на посаді голови Цивільної палати Київського намісництва [16, 64], на якій у 1791 р. отримав орден св. Володимира 4 ст., а 2 вересня 1793 р. – чин статського радника.

І.Г. Туманський підтримував приязні стосунки з відомим літератором Д.І. Фонвізіним, який з повагою називав його «мой старый знакомец» [15, 510]. 6 червня 1786 р. під час перебування Д.І. Фонвізіна у Києві І.Г. Туманський відвідав його, а наступного дня після обіду вони разом гуляли містом [15, 510].

Колоритну характеристику І.Г. Туманського залишив у своїх спогадах Ф.Ф. Вігель: «Он делал величайшую честь сословию старых холостяков, он судил по справедливости и по законах, следовательно к неудовольствию тяжущихся, и не было ни одного человека, который-бы не любил его и не уважал. Его спокойная совесть изображалась на спокойном лице его вместе с тихим веселием, ее неразлучным спутником» [3, 5–66]. Відтак, не дивно, що І.Г. Туманський майже не переймався веденням власного господарства. 21 червня 1773 р. він продав свою частину батьківського спадку в Переяславському полку братам Андрію і Федору за 500 руб.

16 травня 1776 р. І.Г. Туманський у листі до П.В. Завадовського просив останнього посприяти у вирішенні питання про призначення допомоги дворянці Приклонській, яка, за його словами, «при старости, в болезнях, претерпевае нищету» і тим самим «одождите не только ее, но и многие фамилии, родством с нею связанные» [2, 26].

Під впливом ідей Просвітництва І.Г. Туманський захопився перекладами з іноземних мов і вва-

жав цю справу «за первую и важнейшую услугу обществу» [25, 145]. Відтак, він увійшов до створеного з ініціативи Катерини II у 60-х рр. «Собрания, старающегося о переводе иностранных книг», яке було створене з метою знайомства російської публіки з творами провідних західних мислителів XVIII ст. «Собрание» відіграло важливу роль в історії культури, надавши своєрідний приклад тогочасній літературі і тим самим започаткувало певну моду на іноземну, насамперед французьку, перекладну літературу. «Собрание» отримало офіційну підтримку (в тому числі й матеріальну) і змогло залучити до своїх лав кращих представників літератури. При цьому, варто відзначити, що перекладацька праця набула широкого розмаху, й до неї приєдналася величезна за масштабами того часу кількість літературних діячів. Протягом всього часу існування «Собрания» до його діяльності було залучено близько 110 літераторів [13, 9]. До їх числа входила значна кількість українців, серед яких перш за все варто відзначити І.Ф. Богдановича, П.І. Богдановича, С.І. Гамалію, С.Ю. Десницького, Я.П. Козельського, Г.В. Козицького, В.Г. Рубана та інших.

Нестача перекладачів певною мірою гальмувала втілення амбітних планів керівництва «Собрания», відтак, на шпальтах «Санкт-Петербургских ведомостей» періодично друкувалися оголошення із закликом долучатися до його лав. При цьому публікувався перелік як вже надрукованих, і тих, що перебували у друці книг, так і тих, які планувалося перекладати. Зацікавленим особам, які бажали перекласти намічені твори, пропонувалося повідомити про це «цензора и издателя сих переводов» академіка І.І. Лепехіна [13, 16].

І.Г. Туманський добре володів латинською, французькою та німецькою мовами [25, 144], то ж не дивно, що однією з перших його спроб на перекладацькій ниві став твір вихователя французького короля Людовіка XIV Фенелона Франсуа де Саліньяк «О воспитании девиц» (1687 р.), виданий ним у 1763 р. власним коштом [26]. Ця праця свого часу принесла славу її автору, а основні положення лягли в основу виховного курсу заснованого маркізою де Ментенон Королівського виховного дому Сен-Луї в Сен-Сірі. Досвід цього закладу свого часу був використаний Катериною II при створенні Смольного інституту в Петербурзі. Праця І.Г. Туманського повністю відповідала запитам тогочасного суспільства у галузі педагогіки, а відтак користувалася неабиякою популярністю серед читачів. Тож не дивно, що вона чотири рази перевидавалася. Головною тезою трактату став виступ автора проти панівної на той час думки, за якою для жінки було достатньо опанувати закон Божий, володіти манерами світської поведінки та вміти танцювати. Водночас, автор обстоював думку,

за якою жінка мала отримати гарну освіту, адже вона виховуватиме синів для короля і держави.

І.Г. Туманський також здійснив переклад 64 статей з «L'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers» («Енциклопедія, або Тлумачний словник наук, мистецтв та ремесел»), які належали здебільшого Л. де Жокуру [5].

У 1769 р. І.Г. Туманський уклав збірку, присвячену Стародавній Греції під назвою «Пелопоннес или Морея, с находившимися и находящимися в оной городами, областями и другими примечания достойнымиместами». Ці видання були серед перших книг, виданих «Собранием, старающимся о переводе иностранных книг». Майже водночас І.Г. Туманський підготував переклад ще 24 статей з «Енциклопедії», присвячених суспільно-політичному устрою та державній політиці, – «Правление», «Демократия», «Ограниченная монархия», «Тирания», «Узурпатор» та ін. Ці статті у 1770 р. були видані окремою збіркою під назвою «О государственном правлении и разных родах оногo» [5]. Показово, що у цих перекладах І.Г. Туманський випустив висловлювання французького енциклопедиста про форму російської монархії: «la monarchie de Russie est un pur despotisme» («російська монархія є чистий деспотизм») [5, 57]. Зокрема, у його перекладі самодержавство являло собою водночас синонім монархії та аналог політичного суверенітету [5, 57, 65, 72–73, 80–81]. Таким чином, можна сказати, що він переклав найбільш сміливі та волелюбні фрагменти «Енциклопедії», в яких спростовувалася теорія божественного походження монархічної влади, а основою народного благополуччя визнавалася свобода волевиявлення. Як зазначила О.М. Дзюба, цей збірник був надзвичайно актуальним і популярним. Він поширювався і на території Гетьманщини. Зокрема, її мав у своїй бібліотеці митрополит Київський і Галицький С. Миславський [4, 543].

Посилання

1. Аброскін П. Київщина козацька: люди і долі / Аброскін П., Кривошея В., Стасенко О. – К. : Стило, 2004. – 181 с.
2. Архив князя Воронцова. Книга XXVI. Бумаги разного содержания. – М. : Университетская типография, 1882. – 531 с.
3. Воспоминания Ф.Ф. Вигеля : [в 7 ч.]. – М. : В Унив. тип. (Катков и Ко), 1864. – Ч. 1. – [4], 237 с.
4. Дзюба О.М. Туманський Іван Григорович / О.М. Дзюба // Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст. – К. : Вид. дім «КМ Академія», 2001. – С. 543.
5. Жокур Луи де. О государственном правлении и разных родах оногo, из Энциклопедии / перевoдил Иван Туманский, Правительствующего Сената переводчик. – СПб. : При Императорской Академии наук, 1770. [4], – 175 с.
6. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІР НБУВ), ф. II, спр. 16632.
7. ІР НБУВ, ф. 160, спр. 172.
8. Лазаревский А.М. Описание Старой Малороссии: Материалы по истории заселения, землевладения и управления. – Т. 2. Полк Нежинский / А. Лазаревский. – К.: Типография

К. Н. Милевского, 1893. – IV /521/ XXV /3/ с.

9. Милорадович Г.А. Василий Григорьевич Туманский: биографический очерк / Г.А. Милорадович. – Чернигов: В Губернской типографии, 1858. – 48 с.

10. Модзалевский В.Л. Малоросійський родословник. Т. 5, вип. 2 / В.Л. Модзалевський; [ред. кол.: С.В. Шурляков (відп. секретар) та ін.; упорядкув.: В.В. Томазов]. – К.: [б. в.], 1998. – 96 с.

11. Оглоблин О.П. Люди старої України / О. Оглоблин. – Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1959. – 326 с.

12. Російський державний історичний архів, ф. 1343, оп. 30, спр. 3351.

13. Семенников В.П. Собрание старающегося о переводе иностранных книг, учрежденное Екатериной II. 1768–1783 гг.: Историко-литературное исследование / В. П. Семенников. – СПб.: Тип. «Сириус», 1913. – 98 [1] с.

14. Сенатский архив. – СПб.: Сенатская тип., 1909. – Т. 13: Указы. Протоколы Правительствующего сената по секретной экспедиции 1764 и 1765 г.; Указы и повеления Императрицы Екатерины II за июль – декабрь 1763 и январь 1764 г. – XXXVIII, 614 с.

15. Сочинения, письма и избранные переводы Дениса Ивановича Фон-Визина / [Ред. изд. П. А. Ефремова]. – СПб.: изд. И. И. Глазунова, 1866. – [4], LXI, [2], 691 с.

16. Туркестанов Н.Н. Губернский служебник, или Список генерал-губернаторам, правителям, поручикам правителя, председателям уголовной и гражданской палат и дворянским предводителям в 47 наместничествах (губерний). (1777–1796 г.) / Сост. кн. Н. Туркестановым. – СПб.: тип. В.В. Нусвальта, 1869. – [8], 143 с.

17. Центральний державний історичний архів України у Києві (далі – ЦДАК України), ф. 54, оп. 1, спр. 2899.

18. ЦДАК України, ф. 54, оп. 1, спр. 3108.

19. ЦДАК України, ф. 54, оп. 3, спр. 11352.

20. ЦДАК України, ф. 54, оп. 1, спр. 14099.

21. ЦДАК України, ф. 206, оп. 1, спр. 344.

22. ЦДАК України, ф. 990, оп. 1, спр. 118.

23. Частная переписка Г.А. Полетики (1750–1784 г.) // Киевская старина. – 1893. – № 48. – С. 98–119; 1894. – № 10. – С. 111–135.

24. Шемшученко Ю.С. Наш друг Туманский (К 200-летию со дня рождения) / Ю.С. Шемшученко. – К.: Издательский дом «Юридична книга», 2000. – 654 с.

25. Штранге М.М. Демократическая интеллигенция России в XVIII веке / М.М. Штранге. – М.: Наука, 1965. – 306 с.

26. Фенелон Ф.О. Воспитание девиц / Сочинение г. Фенелона архиепископа дюка Камбрийского; С французского языка переводил Иван Туманский Герольдмейстерской канторы переводчик. – 3-е изд. – М.: Типография университета у Н. Новикова, 1788. – 240 с.

Тригуб А.А. Иван Григорьевич Туманский – переводчик и чиновник конца XVIII в.

В статье освещается жизненный путь и просветительская деятельность «подзабытого» представителя казацко-старшинского рода Туманских – Ивана Григорьевича Туманского.

Ключевые слова: И.Г. Туманский, Глухов, биография, Просветительство.

Tryhub O.O. Ivan Hryhorovych Tumansky – translator and official of the late 18th century

The article highlights the life and educational activities of Ivan H. Tumansky, an almost forgotten representative of the Tumansky Cossack starshyna family.

Key words: Ivan H. Tumansky, Hlukhiv, biography, Enlightenment.

11.03.2015 р.

УДК 614.23:94.(477) «17» Ф.П.Дусик

**В.Г. Нікімін
М.І. Терех**

Ф.П. ДУССИК – ОСОБИСТИЙ ЛІКАР ГЕТЬМАНА УКРАЇНИ К.Г. РОЗУМОВСЬКОГО

На основі історичних джерел досліджується життєвий шлях лікаря Ф.П. Дуссика – особистого лікаря гетьмана України графа К.Г. Розумовського. Подаються дані про деякі хвороби гетьмана.

Ключові слова: лікар, Батурина, надвірний радник, гетьман, надгробний пам'ятник.

У 1794 р. після угамування політичних пристрастей, мотивуючи погіршенням стану здоров'я (так було насправді), гетьман України, граф Кирило Григорович Розумовський відходить від державних справ, складає повноваження Президента Академії наук і повертається знову до Батурина, на Україну. Тут він проведе останні роки життя і зробить ще немало добрих справ.

Із графом до Батурина переселяється і його особистий лікар Ф. Дусик. Він замінив доктора медицини француза Ді Фаї і лікаря Ено, які літом 1761 р. «приїхали в Батурина, приглашенніе из Франции Разумовским» [1, 265].

Відомо, що у 1796 р. в Батурині, при графському дворі, працювали «доктор Гунт англичанин, живущий по контракту; доктор немец надворный советник Дусик; лекарь Дусик, сын доктора...» [2, 472].

Ряд дослідників, зокрема О. Васильчиков [2], Я. Чистович [4], О. Грандо [5], В. Різниченко [12] згадували у своїх працях прізвище Ф. Дуссика. Розширити знання про діяльність особистого лікаря гетьмана К.Г. Розумовського.

Фома (Хома) Петрович Дусик (народився 1765 року, помер 20 грудня 1801 року) – онімечений чех, який спочатку працював лікарем в австрійській службі (армії). Звільнившись у 1782 р., він приїхав до Полоцького намісництва в Городицький повіт, потім – у Рязанське намісництво [3, 46]. 23 липня 1784 р. Ф. Дусик здобув право «лекарской практики», і з цього часу перебував при генерал-фельдмаршалі К.Г. Розумовському [4, CLXII]. Культ науки і культури, який сповідався в гетьманській родині, сприяв піднесенню творчих сил придворного лікаря. У березні він 1785 р. звернувся до Медичної колегії за дозволом скласти докторський екзамен і в травні того ж року здобув ступінь доктора медицини. Цього року ним була підготовлена наукова праця «Об астме» (це – рукопис латинською мовою) [5, 76]. Фома Петрович мав трьох синів – Михайла, Олександра та Фому.

Фома та Михайло Дусики пішли по батьківським стопами, отримали диплом лікаря. У 1806 р. Фома Фомич працював в Московському відділенні Державного асигнаційного банку лікарем [6, 504]. Через декілька років він отримав чин штаб-лікаря і у 1821 р. обійняв